

Hälsopolitiska mål för grundskolan

- En analys av skolplaner i fyra svenska län

Marie-Louise Taylor

Bo J A Haglund

Per Tillgren

I svensk och internationell litteratur angående hälsofrämjande arbete i skolan nämns policydokument som betydelsefulla strategiska instrument. Från och med den 1 januari 1991 har kommunerna (totalt 284 st) i Sverige fått det totala huvudmannskapet. Målet för den här studien är att belysa vilken roll hälsa/miljö spelar och hur hälsa /miljö beskrivs i kommunernas skolplaner. Materialet utgörs av 62 skolplaner från 1994 i fyra svenska län. De fyra länen representerar olika delar av Sverige, Västernorrlands län i norr, dåvarande Skaraborgs län i väster, dåvarande Kristianstads län i söder och Stockholms län i östra delen av Sverige. Skolplanerna har analyserats såväl kvantitativt som kvalitativt efter principer för innehållsanalys av textdokument. I denna urskildes 12 teman som beskriver hälsa och miljö i skolplanerna. Kommunen prioriterar åtgärder med hänsyn till resurser och behov i det lokala samhället. Som policydokument är skolplanerna ett instrument för att framföra kommunens intentioner och prioriteringar för skolans arbete. Begreppet stödjande miljöer för hälsa ansluter till de fysiska och sociala aspekterna på vår omgivning. En process som kan tolkas som att stödjande miljöer för hälsa skapas har enligt skolplanerna redan har startat i många kommuner i de fyra länen.

Marie-Louise Taylor, MPH, är studierektor och högskoleadjunkt på Röda korsets sjuksköterskeskola i Stockholm. Bo J A Haglund, är professor vid Karolinska Institutet, Institutionen för Folkhälsovetenskap, avd. för Socialmedicin. Per Tillgren, MPH, PhD Karolinska Institutet, Institutionen för Folkhälsovetenskap, avd. för socialmedicin.

Att utveckla policy för verksamheter är en av de viktigaste strategierna för att skapa stödjande miljöer för hälsa (Ottawa Charter, 1986). Policydokument för hälsofrämjande arbete i skolan nämns därför i svensk och internationell litteratur som betydelsefulla strategiska instrument för folkhälsoarbetet. Premfors (1989) menar att policydokument kan antingen vara samhälls- eller politiskt inriktade. Objektet för policyanalysen är att bidra med lösningar till problem och formulera re-

kommandationer genom ett processperspektiv. Policyprocessen består enligt Muncio (1995) av delprocesser som planering, beslut, genomförande, utvärdering, återföring och eventuell omprövning. Hon menar att beslut bör grundas på en förnuftig bedömning av alternativa vägar att nå bestämda mål. Skolplanerna utgör på den primärkommunala nivån viktiga policydokument. Dessa utformas efter den nationella nivåns lagar och riktlinjer som regleras av landets riksdag och regering och styr sedan skolornas arbetsplaner eller verksamhetsplaner (Nutbeam o.a. 1987, Rescnikow o.a. 1993, Jamison 1993). Vedung (1993) menar att policydokument är statliga styrmedel som kan vara regleringar, ekonomiska styrmedel eller information. Skolplanerna kan ses som en kombination av dessa tre element. Tyngdpunkten för skolplanerna skulle i så fall enligt Vedung vara styrmedel för verksamheten i lokala skolor där denna baseras på prognoser och konsekvensanalyser för att förhindra kortsiktiga lösningar.

Policy som strategi för hälsofrämjande insatser innefattar varierande, men kompletterande åtgärder som lagstiftning, regleringar både på nationell och lokal nivå, finansiella åtgärder, samt administrativa och organisatoriska förändringar. Viktigt är att strategier för hälsofrämjande insatser anpassas efter lokala behov och förutsättningar.

Vid Ottawa-konferensen om hälsofrämjande arbete 1986 identifierades fem områden för hälsofrämjande arbete, att bygga upp en hälsofrämjande politik, att skapa stödjande miljöer, att stärka aktion i lokalsamhället, att utveckla personliga färdigheter, och att omorientera hälso- och sjukvården (Ottawa Charter 1986). I folkhälsosammanhang ansluter begreppet stödjande miljöer till de fysiska och sociala aspekterna av vår omgivning. De innefattar var människor bor, deras lokalsamhälle, deras hem, där de leker, lär, arbetar och äls-

Viktigt är att strategier för hälsofrämjande insatser anpassas efter lokala behov och förutsättningar

kar. Begreppet innefattar också de förhållanden, som bestämmer tillgång till levnadsresurser och möjligheter till att utöva sin makt. I det perspektivet är skolan en viktig arena för tillskapandet av stödjande miljöer för hälsa (Haglund o.a.1986).

Förändringar i den svenska skolan

Den svenska skolan har genomgått stora förändringar. Från och med den 1 januari 1991 har landets kommuner (284 totalt) fått det totala huvudmannaskapet för grund- och gymnasieskolan och varje kommun måste ha en politiskt beslutad skolplan. I december 1993 fattade regeringen beslut om en ny läroplan (Reg.prop. 1992/93:220) och som trädde i kraft för skolorna hösten 1995 (Läroplan 94). Inom skolväsendet finns det styrdokument på tre huvudnivåer: nationell politisk nivå, kommunal politisk nivå och lokal skolnivå. De *nationella målen* som fastställs av riksdag och regering är skollag, läroplaner, kurs- och timplaner. De *kommunala målen* fastställs av kommunfullmäktige i varje kommun i landet i en skolplan. De *lokala målen* fastställs i en arbetsplan/verksamhetsplan av lärare, elever och föräldrar i rektorsområdet (Läroplan 94). Denna process har inneburit en decentralisering av besluten. Idag tilldelar staten ett samlat bidrag till kommunen för arbetet i skolan. Både skolöverstyrelsen och länskolnämnderna är avskaffade och den statliga detaljstyrningen av skolan har till stor del upphört. Ett nytt skolverk svarar för att landet har en god och likvärdig skola genom att som central förvaltningsmyndighet, och med en regional tillsynsverksamhet, följa upp skolverksamheten i kommunerna och se till att de följer lagar och bestämmelser (Reg.prop., Läroplan 94). Arbetsmiljölagen omfattar även skolan, och från år 1990 ger den lagen eleverna möjlighet till medverkan i arbetsmiljöarbetet i skolan genom elevskyddsombud (Gullberg o.a. 1994). De första skolplanerna som utarbetades under åren 1991-1992 följer huvudsakligen den tidigare läroplanen LGR-80. I den här artikeln är avsikten att närmare belysa hur hälsa och miljö beskrivs i kommunernas skolplaner.

Material och metod

Skolplanerna samlades in hösten 1994. Av Sveriges 24 län valdes fyra ut. Sammanlagt finns det 284 kommuner i Sverige, av vilka 62 ingår i denna studie. Skolplaner erhöles från 58 kommuner. Fyra kommuner skickade ej in sina skolplaner och angav att de höll på att revidera eller att de inte använde skolplanen. De fyra

länen representerar olika delar av Sverige: Väster- norrlands län i norra Sverige med sju kommuner och ett invånarantal på 260.285; Skaraborgs län i väster med 17 kommuner och ett invånarantal på 279.901; Kristianstads län i söder med 13 kommuner och 294.505 invånare; och Stockholms län i östra Sverige med 25 kommuner och 1.708.225 invånare (SCB 941014). De fyra länen valdes på grund av att i dessa län pågick ett folkhälsoarbete.

Innehållsanalys är enligt Holsti (1969) en metod för att dra slutsatser på ett objektivt och systematiskt sätt för att få fram ett budskaps specifika karaktär. Kvalitativ och kvantitativ metodik kompletterar varandra vid en innehållsanalys och ger djup och helhet åt tolkningen. Innehållsanalys är enligt Rosengren en process för att ta fram information ur en text och göra den tydlig, genom teman/nyckelord relevanta för forskningsfrågan (Rosengren 1981).

Analysen i denna studie är gjord i tre steg. I det första steget har en analys av citat av hälsa och miljö i de kommunala skolplanerna gjorts, med utgångspunkt från en förförståelse från författarna. Dessa citat sammanställs under 12 olika huvudteman. Det andra steget presenterar citat som avser att ge en bredare beskrivning av innehållet och variationen under respektive tema. I det tredje steget presenteras olikheter mellan länen och vilka teman som lyfts fram i de olika kommunerna.

Vid arbetet med att finna relevanta teman har det övergripande syftet varit att finna utsagor, exemplifierade med citat, utifrån begreppen hälsa och miljö. En innehållsanalytisk ansats har tillämpats för att gruppera citaten som lyfts fram. Detta kommer till uttryck i beskrivningar som närmast kan liknas vid ideologiska påståenden om värdet av miljö och hälsoarbete i skolan. Dessutom finns en rad citat som lyfter fram traditionella verksamheter för elevvård och skolhälsovård.

En utgångspunkt för vår förförståelse har varit kunskapen om vad hälsofrämjande arbete innebär. Speciellt betydelsefulla har de strategier som Haglund o.a. (1996) presenterat i "Handboken för att utveckla stödjande miljöer för hälsa" varit för arbetet med att gruppera under teman. I "Handboken" utvecklas i den sk HELPSAM-modellen (The HEaLth Promotion Strategy Analysis Model) sju strategier av värde för det hälsofrämjande arbetet. 1. Att utveckla policy; 2. Lagar och regleringar; 3. Omorientera organisationer; 4. Förespråka hälsa; 5. Samverka (alliansbygge) och förmedla; 6. Möjliggöra; 7. Mobilisera/utveckla självbestämmande (empowering).

Resultat

Resultaten presenteras utifrån de tre stegen i analysen. Först presenteras sammanfattande tolv teman som växt fram i textanalysen (Tabell 1). Därefter redovisas genom utsagor/citat under olika teman innehållet som ger en fördjupad förståelse. Slutligen presenteras under respektive teman skillnader mellan län och kommuner.

Tabell 1. Tema utfall efter textanalys.

Tema	Innehåll
1. Profilskolor, hälsa och miljö:	Skolor med en speciell inriktning/profil, t ex musik, idrott, pedagogisk inriktning, hälsa och miljö
2. Omgivningsmiljö:	Grundläggande kunskap om miljön omfattar yttre skolmiljö (skolgårdens utformning) miljö- och ekologiskt tänkande (kretsloppstänkande) och den globala miljön (miljöförstörelsens orsaker)
3. Fysisk miljö:	Den fysiska miljön innefattar elevers och skolpersonals arbetsmiljö i skolan. Skollokalers kvalitet, t ex mögel-, ventilationsproblem, brist på lokaler.
4. Psyko-social miljö:	Den psykosociala arbetsmiljön, trivsel och arbetsglädje i skolan. Ett skol klimat där elever och personal är trygga och trivs.
5. Elevvård:	I elevvården ingår hälsovård, hälsofostran, vaccinationer och viss sjukvård. Tillgång till skolsköterska, kurator, psykolog, läkare t ex
6. ANT-Alkohol -Narkotika-Tobak:	Användning av ANT i vårt samhälle är vanligt. Undervisning om riskbeteenden som finns i det omgivande samhället mot alkohol, narkotika och tobak.
7. Sex-och samlevnad:	Att i skolan arbeta med frågor om sexuellt överförbara sjukdomar och sex och samlevnad.
8. Våld, mobbning, rasism:	Våld och mobbning är ett arbetsmiljöproblem. Skolan en trygg arbetsplats både för personalen och för eleverna, resurser för att lösa problem.
9. Kost/skollunch:	Skollunchen 1/3 av det dagliga näringsbehovet, skall intagas i bra lokaler och i lugn miljö
10. Elevmedverkan:	Generellt tar läroplanen upp elevmedverkan i skolan, här innebär elev medverkan, arbete med hälsa och miljö i skolan
11. Familje- föräldra- medverkan:	Samverkan skola/föräldrar i arbetet med hälsa och miljö.
12. Samhällets-organisa- tioners medverkan:	Samhällets medverkan i samband med elevvård. (T ex Hem och skola, polisen, social tjänsten)

Ingen skolplan tar upp en profilering mot hälsa/friskvård/folkhälsa

Kommentarer av teman

Tema 1. Profilskolor

Att utveckla några kommunala profilskolor lyfts fram i många skolplaner. Detta kan ses som ett uttryck för en vilja att "omorientera organisationer", vilket utgör en strategisk komponent i det hälsofrämjande arbetet (Haglund o.a. 1996). De vanligaste profileringarna är musikskolor, idrottsskolor och skolor med en speciell pedagogisk inriktning. Av de 58 skolorna som ingår i studies, nämner 10 kommuner en profilering mot miljö och natur. Ingen skolplan tar upp en profilering mot hälsa/friskvård/folkhälsa, och det finns ingen skillnad mellan länen.

I folkhälsosammanhang ansluter begreppet stödjande miljöer för hälsa till de fysiska och sociala aspekterna på vår omgivning., då det ytterst handlar om att skapa gynnsamma betingelser för en positiv hälsoutveckling (Haglund och Svanström 1995). I de teman som växte fram särskiljs därför den externa fysiska omgivningsmiljön (tema 2), den interna fysiska miljön, framför allt arbetsmiljön (tema 3), och den psykosociala miljön (tema 4).

Tema 2. Omgivningsmiljö

Omgivningsmiljötemat kan illustreras med följande citat:

"Respekten för vår gemensamma miljö är en fundamental norm i vårt samhälle som skolan har ett särskilt ansvar att förmedla till eleverna".

"I skolan byggs morgondagens miljömedvetande upp".

"Skolan skall bidra till ett ekologiskt uthålligt samhälle".

"Förståelse för omvärldens miljö- och resursfrågor".

"Miljöundervisning är ett område där perspektivet måste vara internationellt, och där grunden skall läggas på ett tidigt stadium".

Av 62 kommuner är det 43 som tar upp omgivningsmiljön genom liknande uttryck i sina skolplaner. Av Västernorrlands läns sju kommuner tar sex upp den övergripande miljöundervisningen som ytterst viktig för att öka respekten och kunskapen om en bra natur och miljö. Av Kristianstads läns 13 kommuner framgår det av 10 planer att omgivningsmiljön är en del av miljöundervisningen i skolan, ekologiskt samband, miljövänligt tänkande, miljöansvar, livsstil och miljö, globalt tänkande är några uttryck som framkommer i tex-

ten. Av *Skaraborgs läns* 17 kommuner är det nio som nämner omgivningsmiljön i undervisningen. Flera kommuner nämner skolgårdsmiljön, specialpedagogiska insatser för miljön, miljön som en resursfråga. Av *Stockholms läns* 25 kommuner är det 18 som omnämner omgivningsmiljön med formuleringar som miljömedvetenhet, förändrade attityder, miljöfrågor lokalt såväl som globalt, ekologiskt tänkande.

Tema 3. Fysisk miljö

Den fysiska miljön beskrivs fr a utifrån ett arbetsmiljöperspektiv, men även som förutsättningen för att kunna skapa ett stimulerande skolklimat:

"En väl fungerande arbetsmiljö, skapar förutsättningar för utveckling".

"Miljön skall stimulera inläring och kreativitet".

"Elever och personal skall ha en sådan fysisk och psykisk miljö att ett positivt arbetsklimat kan utvecklas".

"I praktiken bör all verksamhet i skolan utformas i enlighet med arbetsmiljölagen".

"Elever och all personal ska ta ett gemensamt och individuellt ansvar för miljön och i praktisk handling förverkliga målen i miljöundervisningen".

"Det inre miljöarbetet är en angelägenhet för alla på skolan. Alla ska beredas möjlighet till deltagande och påverkan i arbetsmiljöarbetet".

Under detta tema är det 50 kommuner som nämner dåligt underhållna skollokaler. Av *Västernorrlands läns* sju kommuner är det sex som har riktlinjer för den fysiska miljön. Det som allmänt nämns om den fysiska miljön är att en upprustning av elevernas och lärarnas arbetslokaler måste ske. Ett par av kommunerna har utarbetat en arbetsmiljöplan, som det kommer att ta mellan tre-fem år att förverkliga. Av *Kristianstads läns* 13 kommuner är det 10 som omnämner arbetsmiljön. Allmänt är det lokaler som behöver upprustas, gamla lokaler, fukt, mögel och dålig ventilation skall åtgärdas. Det nämns också att personal och elever skall ta ansvar för miljön. En av kommunerna nämner att lokalerna/arbetsmiljön är arbetsgivarens ansvar enligt arbetsmiljölagen. Av *Skaraborgs läns* 17 kommuner är det 14 som nämner den fysiska arbetsmiljön som viktig. Flera kommuner nämner här arbetsmiljölagen, att den gäller både för personal och elever. Elevmedverkan är viktig och elevskyddsombud skall utses fr o m års-

Det som allmänt nämns om den fysiska miljön är att en upprustning av elevernas och lärarnas arbetslokaler måste ske

kurs 7. Av *Stockholms läns* 25 kommuner är det 20 som skriver om den fysiska miljön i skolan. Det som nämns mest är att det är viktigt med ändamålsenliga lokaler, därför bör upprustning ske. Ändamålsenliga lokaler är bl a en förutsättning för att ett positivt arbetsklimat skall utvecklas.

Tema 4. Psykosocial miljö

Den psykosociala miljön är en viktig komponent i ett gott skolklimat liksom i en god arbetsmiljö. Några citat som belyser detta:

"Gemensamt skall vi skapa förutsättningar för hög trivsel i våra skolor, så att kommunen blir attraktiv".

"Skolklimatet, den fysiska och psykiska skolmiljön, inklusive utomhusmiljön, skapar tillsammans skolans klimat".

"Elevernas och personalens trivsel, engagemang och arbetsinsats är avgörande för resultatet".

"Regelbundna psykosociala arbetsmiljöronder skall förekomma vid alla skolenheter".

"Respekt för alla som arbetar och studerar i skolan är en förutsättning för en god arbetsmiljö".

I *Västernorrlands* och *Kristianstads läns* nämner alla kommuner vikten av ett bra psykosocialt klimat i skolorna. *Västernorrlands läns* sju kommuner tar alla upp den psykosociala miljön, att omtanke om elevens psykiska och fysiska hälsa skall präglade skolans arbete och dess miljö.

Av *Kristianstads läns* 13 kommuner tar alla upp den psykosociala miljön som nödvändig för trivsel, samarbete, studieresultat och en god hälsa. I *Skaraborgs läns* är det nio av 17 kommuner som har riktlinjer för den psykosociala miljön i skolorna. Gemensamt för dessa nio kommuner är att de anser att alla elever har rätt att uppleva skolan meningsfull samt känna trygghet och trivsel. Av *Stockholms läns* 25 kommuner är det 19 som lyfter fram en bra psykosocial miljö och betonar att alla elever skall ha en trygg skolmiljö. Den närmaste skolan är den bästa tryggheten anser några av kommunerna. Miljön måste ständigt förbättras och där nämns utveckling av en god ordning i skolan där det finns respekt mellan elever och skolpersonal.

Tema 5-6-7. Elevvård, ANT (alkohol, narkotika och tobak), sex och samlevnad

I *Helpsam*-modellen beskrivs omorientering av organisationer som en strategi. Tema 5,6, och 7 kan ses som uttryck för denna strategi. Omsorg och hälsovård är viktiga delar av stödet till en god hälsa i skolan. Den är oftast också knuten till traditionell hälsouppläsning

om levnadsvanor. Detta uttrycks som:

” Skolhälsovården är en viktig del av skolans totala elevvårdande verksamhet”.

” Varje skola skall ta in friskvården såväl i den ordinarie undervisningen som i teman och friluftsdagar”.

” Att ha ett hälsolag som bl a arbetar med frågor rörande alkohol, narkotika och tobak, sexuellt överförbara sjukdomar samt sex och samlevnad”.

” Tonårsverksamheten skall också ses som socialt förebyggande för att nå riskgrupper bland ungdomar och därmed motverka drogmissbruk, rasism, mobbning, ungdomsvåld etc.”

I *Västernorrlands län* betonas att skolhälsovården är en viktig del i den totala elevvårdande verksamheten och tre kommuner har riktlinjer för elevvården formulerad. Inom begreppet hälsofostran ingår samlevnadsfrågor anser ett par av kommunerna. Sex och samlevnadsfrågor räknas som baskunskaper som eleverna måste ha för att klara sig i dagens samhälle och fyra skolplaner innehåller citat om detta. Det förebyggande arbetet börjar redan vid skolstarten och vikten av ett gott samarbete med hemmen poängteras. I *Kristianstads län* tar alla kommuner upp i sina skolplaner att elevvården skall genomsyras av en helhetssyn på eleverna. Skolhälsovårdens organisationsformer tas även upp och man skriver att verksamheten kan bedrivas antingen genom egen personal eller med hjälp av samarbetsavtal med landsting eller kommun. I sju skolplaner omnämns ANT och i dessa skolplaner, betonas vikten av att arbeta med att ge eleverna ökade kunskaper om droger, samt att ge utrymme för bearbetning av attityder för att kunna stå emot negativt gruppträck. Elevvårdens betydelse när det gäller information och undervisning om sex och samlevnad uttrycks i ett par av skolplanerna. I *Skaraborgs läns* 17 kommuner är det 11 skolplaner som tar upp elevvård. De flesta av skolplanerna tar upp vikten av att ha handlingsprogram för elevvården vid varje skola och då i samarbete med elevvårdsenheten. De kommuner som nämner ANT anser det viktigt att sätta in resurser i tid, samt att samarbeta med andra förvaltningar och hälso- och sjukvården. När det gäller undervisning i sex och samlevnad är det ingen skolplan i *Skaraborgs län* som har mål eller riktlinjer för sådan undervisning. Av *Stockholms läns* 25 kommuner omnämns elevvård i 12 skolplaner, ANT av sex kommuner och sex och samlevnad av tre kommuner. Förebyggande insatser bör prioriteras i elevvården för att undvika att elever får problem skriver man i hälften av skolplanerna. Missbruk bör följas upp individuellt och i samarbete med föräldrar. Ett par av

"Möjliggöra" dvs skapa en gynnsamma förutsättningar för en god hälsoutveckling i en "arena"

kommunerna tar upp värdet av ungdomsmottagningar som kan vara samarbetspartner för att ge råd och information angående sex och samlevnad.

Tema 8. Våld, mobbning, rasism

En viktig del av god hälsa och ett gott skolklimat är hantering av våld och rasism i skolan. Det här kallas i *Helpsam modellen* "möjliggöra" dvs att skapa gynnsamma förutsättningar för en god hälsoutveckling i en "arena" Det här tas upp i skolplanerna:

”Med elever från olika social, kulturell och etnisk bakgrund skapas förutsättning för förståelse för och vana vid samarbete med människor av olika folkslag och nationaliteter. Härigenom främjas jämställdhet, motverkas rasism och segregation”.

” Konflikter skall lösas utan våld”.

”Det gäller bland annat att stärka elevernas självförtroende, förebygga mobbning osv. Skolans ansvar inom detta område gäller inte minst elever som av olika skäl behöver extra stöd”.

”För att skapa en vi-känsla inom skolan där eleverna känner ansvar för och solidaritet för varandra skall projekt mot våld, mobbning, klotter och förstörelse genomföras på varje skolenhet”.

I *Västernorrlands läns* kommuner är det sex skolplaner som har riktlinjer för hur våld, mobbning och rasism skall undvikas i skolorna. Åtgärdsprogram och resurser för att motverka mobbning beskrivs i flera skolplaner. En av kommunerna påpekar att det gäller bland annat att stärka elevernas självförtroende, för att förebygga mobbning, och att vara extra uppmärksam på de elever som behöver extra stöd. I *Kristianstads läns* 13 kommuner är det fem som har några riktlinjer mot våld, mobbning och rasism. En kommun skriver att skolorna skall betona frågor om fred, krig, våld, rättvisa och mänskliga rättigheter. I flera skolplaner framgår att rasistiska tendenser, invandrarfientlighet samt mobbning måste motarbetas. I en skolplan påpekas att våld, mobbning och rasism skall kraftfullt motverkas. Varje rektorsområde skall arbeta aktivt, ha handlingsprogram mot mobbning, våld och skolk. I *Skaraborgs läns* 17 kommuner innehåller nio skolplaner citat om våld, mobbning och rasism. I sex av skolplanerna påpekas att skolorna i sina arbetsplaner bör ha speciellt utvecklade handlingsprogram eller rutiner för hur våld, mobbning och rasism skall åtgärdas. I *Stockholms läns* 25

kommuner tar 16 skolplaner upp åtgärder mot våld, mobbing och rasism.

Tema 9. Kost/skollunch

Även detta tema går in under strategien "Möjliggöra" från Helpsam-modellen. När det gäller mål och riktlinjer för tema kost i skolplanerna presenteras en skrivning som återkommer i flertalet skolplaner:

"Skollunchen är dagens viktigaste mål, skall vara näringsmässigt riktigt sammansatt och motsvara 1/3 av dagens kalori/energi behov".

I Västernorrland tar sex kommuner upp kosten, dvs lunchen, i Kristianstads län 10 kommuner, i Skaraborgs län sju kommuner och i Stockholms län 13 kommuner. Gemensamt för de fyra länen är också att målet för skolmåltidsverksamheten beskrivs som att främja goda kostvanor och den skall därför intagas i en lugn och trivsamt miljö och helst vid samma tidpunkt varje dag.

Tema 10-11-12. Elev- familjemedverkan, samt samhällets medverkan i skolarbetet

I skapandet av stödjande miljöer för hälsa är uppbyggnad av allianser och delaktighet viktiga strategier. I skolplanerna formuleras detta som:

"God kontakt är nödvändig med socialtjänsten, fritidsledare och med polisen".

"Föräldrar är en viktig resurs i miljöarbetet i skolan".

"Elever skall uppmuntras att vara aktiva i planering av olika aktiviteter, utvärdering av skolarbetet, miljöarbete osv."

Utvecklande av allianser är speciellt viktigt inom arbetsmiljöarbetet skriver man i skolplanerna från alla fyra länen. Ett par av Stockholms kommuner anser att eleverna har "unika insikter" i skolans verksamhet som

undervisningen och arbetsmiljön vilket bör tillvaratas. I Västernorrlands län och i Kristianstads län nämner en respektive två kommuner att eleverna skall ges möjlighet till samarbete i skolans kostfrågor. I flertalet skolplaner nämns värdet av föräldramedverkan i arbetsmiljöarbetet och arbete som riktar sig mot elevernas psykiska och fysiska hälsa. Däremot är det inte många kommuner som i sina skolplaner har riktlinjer för andra sektorers medverkan i hälsofrämjande insatser i skolan. I de skolplaner som detta nämns är det i samband med elevvårdande insatser, som anses skall bedrivas i nära samverkan med skolan och föräldrar.

En översiktlig sammanfattning av hur olika teman för hälsa och miljö redovisas i de kommunala skolplanerna i de fyra länen beskrivs närmare i *tabell 2*.

Diskussion

Den svenska grundskolan är inne i en förändringsprocess. Ansvar flyttas från den centrala nivån till kommuner och lokala skolenheter. Kommunerna skall i sina skolplaner följa de nationella målen för skolan. Kommunerna är samtidigt fria att prioritera verksamheten efter sina behov.

I arbetet redovisas en innehållsanalys av skolplanerna i tre steg. I det första steget har en tematisering genomförts angående hälsa och miljöundervisning i skolan. Kategoriseringen av teman är gjorda utifrån en textanalys där olika citat från skolplaner grupperats tillsammans under teman. De teman som växt fram bestäms till större delen av skolplanernas innehåll. Men teman har också vuxit fram utifrån vår förförståelse av vad stödjande miljöer för hälsa är (Haglund o.a.1996). En del av dessa teman utgörs av traditionella beskrivningar

Tabell 2. Textanalysens teman fördelade efter län. (n = 62 kommuner)

Tema:	Hälsa/ miljö skolor	Omg. miljö	Fysisk miljö	Psyk soc. miljö	Elev vård	Alkohol, Sex Narkot. Tobak	Samlev	Våld mobbn rasism	Kost skol- lunch	Elev medv	Fam medv	Samh org medv
Kristianstads län (n=13)	2	10	10	13	12	7	3	5	10	8	5	1
Skaraborgs län (n=17)	2	9	14	9	11	5	0	9	7	8	4	3
Stockholms län (n=25)	4	18	20	19	12	6	3	16	13	5	2	1
Västernorr- län (n=7)	2	6	6	7	3	2	4	6	6	2	1	
Totalt: (n=62)	10	43	50	48	38	20	10	36	36	23	12	5

av fysisk och psykisk miljö, understödda av den nya arbetsmiljölagen. Annat är beskrivningen av verksamheter som elevvård och skolhälsovård. Medan andra teman som innefattar viktiga strategier för att skapa stödjande miljöer för hälsa med beskrivningar av t ex samverkan, alliansbyggen och delaktighet är teman som sprungit fram ur vår förförståelse (Haglund o.a.1996).

Olika kommuner lyfter fram olika teman. Ibland finns handlingsprogram underbyggda med speciella beskrivningar av lokala behov i kommuner. Det har sedan länge i olika delar av landet utvecklats profilskolor med en speciell inriktning eller pedagogik. I *Helpsam*-modellens strategier är detta exempel på "omorientering av organisationer" (Haglund o.a.1996).

Det framkommer i alla länens skolplaner att miljön, både den fysiska-, psykosociala- och den yttre omgivningsmiljön är något kommunerna vill satsa på. Alla delarna är betydelsefulla för att skapa stödjande miljöer för hälsa.

Den svenska regeringen har som rekommendation, uppdragit åt kommunerna att innan slutet av 1996 ha påbörjat ett arbete med att utforma en Lokal Agenda 21 (Månsson 1994). Det var också en av de viktigaste slutsatserna vid FN:s miljökonferens i Rio de Janeiro 1992. Under slogan "Tänk globalt - handla lokalt" beskrevs att centrala beslut är viktiga, men att det blir ingen långsiktig förändring om handling inte omsätts på den lokala nivån.

För att i kommunerna få ett folkligt deltagande, en central strategi vid skapande av stödjande miljöer för hälsa, är det viktigt med information och kunskap. Grundskolorna kan nå alla barn och ungdomar och är därmed viktiga för att kunna åstadkomma förändringar i attityder och livsstil. På lång sikt gagnar detta samhället och den enskilda människan. Information och kunskap är en del i det arbetet och därför är skolorna en viktig arena för folkhälsoarbete.

I skolverkets utvärdering av skolhälsovården 1993 i 77 kommuner (25%) i Sverige framkom bland annat att skolhälsovårdens psykosociala insatser bedöms mycket väsentliga (Skolhälsovården, Skolverkets rapport Nr 53, 1994). Sjukvården och hälsokontrollerna har en mer underordnad betydelse i elevernas ögon (Skolhälsovården). En väl fungerande elevvård är en komponent vid utveckling av stödjande miljöer i skolan. I skolplanerna generellt betonas elevvårdens psykosociala arbete.

Vid genomgången framkom att relativt få skolplaner innehöll riktlinjer om undervisning i ANT och sex och

Skolhälsovårdens psykosociala insatser bedöms mycket väsentliga

samlevnad. En orsak till detta kan vara att dessa områden är sedan länge väl inarbetade områden i den svenska grundskolan och då bedöms att vara med i undervisningen. Det är ändå viktigt att ge riktlinjer för undervisning i dessa ämnen: Om de ej nämns i skolplanerna osynliggöres frågorna. Kanske är det här en av förklaringarna till att t ex tobaksrökning åter ökat.

I både skollagen och läroplanerna, LGR-80 och LPO-94 betonas internationalisering och att eleverna skall känna solidaritet med andra länder, folkslag och kulturer. Det är också skolans uppgift att bibringa eleverna förståelse och solidaritet med minoritetsgrupper inom vårt land. Genom den flyktingpolitik som vi har i Sverige, där flyktingar som söker asyl utplaceras i hela landet, har alla kommuner flyktingelever och invandrare. Att ha respekt och förståelse för andra kulturer och att ta upp frågor kring våld, krig, fred och mänskliga rättigheter nämns både i skollag och läroplaner och tas upp i skolplanerna. En koppling mellan den psykosociala miljön och våld, mobbning och rasism görs också.

Av vår studie framkom att det förekom i kommunernas skolplaner en nästan standardiserad skrivning om kost/skollunch. Samtidigt redovisas i en studie gjord av Folkhälsoinstitutet (Sjögren o.a. 1994) att en fjärdedel av landets kommuner saknar målsättning för skollunchverksamheten. Det kan vara en effekt av att kommunerna sparar just på det området. Temat kost/skollunch kan också kopplas samman med skolans fysiska- och psykosociala miljö och flera av kommunerna i de fyra länen anser att miljön är viktig vid lunchen.

I en rapport som publicerats av skolverket (Attityder till skolan, Skolverkets rapport Nr 72, 1993-94) redovisas allmänhetens, föräldrars, elevers och lärares attityder till skolan. Skolans resultat ur ett samhällsperspektiv betonas. De uppfattningar som finns anses ha betydelse för bedömning av resultat, måluppfyllelse och kvalitet i skolan (Attityder till skolan). Dessa fynd ligger nära de strategier för att skapa stödjande miljöer för hälsa som tidigare betonats om samverkan, alliansbygge och delaktighet och som finns uttryckta i flera skolplaner.

Policy är en användbar strategi för hälsofrämjande arbete. Hälsa för alla år 2000 är en global policy som

tagits av WHO:s medlemsstater (WHO, 1984). En god hälsa har alltid varit främsta målet för länders hälso- och sjukvårdssystem. Men hälsa handlar ej bara om frånvaro av sjukdom utan också att uppnå ett tillstånd av bästa fysiska, psykiska och sociala välbefinnande enligt WHO:s definition (Ottawa Charter 1986, Who 1984). Därför är policyutveckling inom alla sektorer i samhället av betydelse för det hälsofrämjande arbetet i samhället. I många länder har policy för nationella mål i hälsofrämjande arbete satts upp. Vissa områden har prioriterats på nationell nivå, för att sedan utföras regionalt och lokalt (Nutbeam o.a. 1993).

För att politiska dokument i skolan skall få en effekt är det enligt studier från USA och England (Reid o.a. 1995) viktigt att samtidigt ha brett baserade program i samhället som utföres på olika nivåer. För att hälsofrämjande undervisning i skolan skall bli effektiv framhåller Young och Williams (1989) att det fodras policydokument på lokal politisk nivå. Policydokument som klart uttrycker hur det hälsofrämjande arbetet skall tas upp i skolan. Av betydelse för genomslagskraften av hälsofrämjande arbete är resurstillgången i samhället.

Kommunen prioriterar åtgärder med hänsyn till resurser och behov i det lokala samhället. Som policydokument är skolplanerna ett instrument för att framföra kommunens intentioner och prioriteringar för skolans arbete. Begreppet stödande miljöer för hälsa ansluter till de fysiska och sociala aspekterna på vår omgivning. En process som kan tolkas som att stödande miljöer för hälsa skapas har enligt skolplanerna redan har startat i många kommuner i de fyra länen.

Förslag för framtida forskning kan vara analyser av hur t ex politisk majoritet eller typ av kommun (glesbygd, tätort) påverkar skolplanernas innehåll, samt genomslag i det lokala arbetet på de enskilda skolorna.

REFERENSER

- Attityder till skolan. Skolbilsundersökningen 1993-94. (1995) Skolverkets rapport Nr 72, Stockholm, Liber Distribution.
- Gullberg, H. Rundqvist, K.I. Starland, H. (1994): Arbetsmiljölagen i lydelse den 1 oktober 1994. Publica och Norstedts Juridik ingår i CE Fritzes AB.
- Haglund, B.J.A. Pettersson, B. Finer, D. Tillgren, P. (1996): Creating supportive environments for health. Stories from the third international conference on Health Promotion, Sunds-

- vall, Sweden, Geneva, World health Organization, Public Health in Action series no 3.
- Haglund, B.J.A. Svanström, L. (1995): Samhällsmedicin, en introduktion. Lund, Studentlitteratur.
- Holsti, R. O. (1969): Content Analysis for Social Sciences and Humanities. Reading, MA, Addison Wesley.
- Jamison, J. (1993): Health education in schools: a Survey of policy and implementation. Health Education International, 2, 59-62.
- Läroplan för grundskolan. Mål, riktlinjer, timplaner, kursplaner. LGR-80. (1980) Skolöverstyrelsen, Stockholm, Liber Utbildningsförlaget.
- Läroplan 94. Det obligatoriska skolväsendet, LPO 94. (1994) Stockholm, Liber Distribution.
- Munico, I. (1995): Genomförande. Vem tolkar beslut och ser till att reformer blir mer än ord? Stockholm, Liber Distribution.
- Månsson, T. (1994): Lokal Agenda 21, en vägledning. Miljöförberedningen. SOU 1994:128. Stockholm, Miljö- och naturresursdepartementet.
- Nutbeam, D. Clarkson, J. Philips, K. Everett, V. Hill, A. Catford, J. (1987): The health-promoting school: Organisation and policy development in Welsh secondary schools. Health Education Journal, 2, 59-62.
- Nutbeam, D. Wise, M. Bauman, A. Harris, E. Leeder, S. (1993): Goals & Targets for Australia's Health in the year of 2000 and beyond. Report prepared for the Commonwealth Sydney, Dep. of Health, Housing & Community Services, Dep. of Public Health, University of Sydney.
- Ottawa Charter. (1986) Health Promotion International, 1, 3-5.
- Premfors R. (1989): Policyanalys, kunskap, praktik och etik i offentlig verksamhet. Lund, Studentlitteratur.
- Reid, D.J. McNeill, A.D. Glynn, T.J. (1995): Reducing the prevalence of smoking in youth in western countries: an international review. Tobacco Control, 4, 266-77.
- Regeringens proposition 1992/93: 220. En ny läroplan. (1993) Stockholm, Gotab.
- Resnikow, K. Cherry, J. Cross, D. (1993): Ten unanswered questions regarding comprehensive school health promotion. Journal of School Health, 63, 171-5.
- Rosengren, K-E. (1981): Advances in Content Analysis. Sage Annual reviews of Communication Research. Vol. 9, London, Sage Publications.
- Sjögren, M. Wesslén, A. (1994): Maten i skolan - en undersökning gjord med fokusgruppintervjuer. Stockholm, Folkhälsoinstitutets mat och motionsprogram.
- Skolhälsovården, en utvärdering "nära och gratis". (1994) Skolverkets rapport Nr 53, Stockholm, Liber Distribution.
- Vedung, E. (1993): Utvärdering i politik och förvaltning. Lund, Studentlitteratur.
- WHO. Hälsopolitiska mål för Europa. WHO:s strategi för Hälsa för Alla År 2000. (1984) Stockholm, Socialdepartementet.
- Young, J. Williams, T. (1989): The Healthy School. Scottish Health Education Group. Copenhagen, WHO Euro.